

SAKSI WANITA DI MAHKAMAH SYARIAH : KAJIAN TERHADAP KEDUDUKAN DAN AMALAN SEMASA

Azizah Mohd Rapini

Jabatan Undang-undang

Fakulti Syariah Dengan Undang-undang, Kolej Universiti Islam Antarabangsa Selangor

azizah@kuis.edu.my

ABSTRAK

Islam mengambil berat tentang kriteria saksi dalam sesuatu prosiding untuk diterima keterangan sebagai *syahadah*. Secara umumnya isu jantina saksi dalam sistem kehakiman Islam wujud dalam pensabitan kes jenayah terutama jenayah hudud. Walau bagaimanapun undang-undang keterangan mahkamah syariah tidak meletakkan syarat gender yang ketat asalkan ada bersama saksi wanita tersebut sekurang-kurangnya seorang saksi lelaki atau pun dalam kes yang kebiasaannya dalam pengetahuan dan kepakaran wanita. Kajian ini merupakan kajian kualitatif berdasarkan temubual dan observasi di mahkamah syariah tentang penerimaan keterangan saksi wanita dan pendekatan pengamal undang-undang syariah dalam mengendalikan saksi wanita. Kajian ini juga melihat sejauh mana amalan dan pendekatan pengamal undang-undang serta mahkamah sendiri dalam mengharmonikan teori dan prinsip perundangan berkaitan dengan realiti kes atau saksi yang mereka terima. Kajian awal mendapati pendekatan yang berbeza mahkamah-mahkamah syariah di Malaysia dalam menerima keterangan saksi wanita. Terdapat negeri yang menggunakan pendekatan yang agak ketat dengan tidak menerima langsung keterangan saksi wanita dalam sesetengah kes tetapi boleh dalam kes lain dan ada juga negeri yang bersikap terbuka dengan berpegang kepada konsep *bayyinah* asalkan saksi boleh memberikan keterangan berkaitan fakta-fakta yang menjadi isu dalam kes tersebut.

Kata kunci : saksi wanita, *syahadah*, *bayyinah*, keterangan, mahkamah syariah

1. Pendahuluan

Saksi ialah pihak yang boleh memberikan keterangan kerana dipercayai mengetahui fakta tentang sesuatu kejadian dan keterangan itu sama ada dalam bentuk *syahadah*, jika menepati syarat-syarat syariahnya atau pun hanya diterima sebagai *bayyinah* (keterangan bersifat umum tanpa terikat dengan syarat-syarat *syahadah*) (Siti Zubaidah, 2016). Saksi dipanggil bagi pihak plaintif atau defendan dalam kes mal dan bagi pihak pendakwa syarie

atau tertuduh dalam kes jenayah di mahkamah syariah. Saksi dalam sesuatu prosiding mahkamah mempunyai kaitan rapat dengan keadilan dalam sistem kehakiman Islam kerana keputusan hakim banyak bergantung kepada kekuatan bukti atau keterangan pihak-pihak sama ada keterangan tersebut dalam bentuk saksi atau dokumen. Ini boleh dibuktikan melalui prinsip umum kehakiman yang terkandung dalam firman Allah SWT :

Wahai orang-orang Yang beriman, hendaklah kamu semua sentiasa menjadi orang-orang Yang menegakkan keadilan kerana Allah, lagi menerangkan kebenaran; dan jangan sekali-kali kebencian kamu terhadap sesuatu kaum itu mendorong kamu kepada tidak melakukan keadilan. hendaklah kamu berlaku adil (kepada sesiapa jua) kerana sikap adil itu lebih hampir kepada taqwa. dan bertaqwalah kepada Allah, Sesungguhnya Allah Maha mengetahui Dengan mendalam akan apa Yang kamu lakukan.

(Surah al-Maidah 5:8)

Oleh kerana amalan di mahkamah syariah kebiasaannya saksi yang dikemukakan kebanyakannya dibawa sendiri oleh pihak-pihak, jantina saksi sama ada lelaki atau wanita bukanlah menjadi perhatian pihak-pihak dalam kes kerana apa yang penting bagi mereka ialah saksi-saksi boleh membantu mereka menyokong permohonan dan dakwaan. Kertas kerja ini akan mengulas hasil kajian ringkas tentang pendekatan mahkamah syariah dan amalan semasa dalam menerima atau tidak menerima keterangan daripada saksi wanita.

2. Latar Belakang Kajian

Kedudukan saksi wanita dalam menurut hukum syarak boleh didapati dalam perbincangan mengenai bilangan saksi. Tidak ada perbincangan khusus mengenai saksi wanita sebagai syarat kesaksian sama ada syarat penerimaan saksi (*shurut al-tahammul*) dan syarat penyampaian (*shurut al-'ada'*). Secara umumnya bilangan saksi yang ditetapkan oleh syarak yang melibatkan saksi wanita ialah dua orang saksi wanita bersama seorang saksi lelaki dalam kes-kes kehartaan dan seorang saksi wanita yang melibatkan kes-kes di bawah kepakaran wanita seperti kelahiran bayi, tangisan bayi, penyusuan, kecacatan alat kelamin wanita, penentuan dara dan tempoh iddah. (Mahmud Saedon, 1991:78). Prinsip ini boleh dilihat sebagai mana yang dijelaskan oleh Allah tentang kesaksian dalam kes kontrak hutang piutang dalam ayat 282 Surah al-Baqarah yang bermaksud:

Dan hendaklah kamu mengadakan dua orang saksi lelaki dari kalangan kamu. kemudian kalau tidak ada saksi dua orang lelaki, maka bolehlah, seorang lelaki dan dua orang perempuan dari orang-orang Yang kamu setuju menjadi saksi, supaya jika Yang seorang lupa dari saksi-saksi perempuan Yang berdua itu maka dapat diingatkan oleh Yang seorang lagi.

Zulfakar Ramlee (2008) dalam penulisannya berkaitan *syahadah* mengulas kedudukan kebolehterimaan dan kebolehpaksaan kesaksian wanita. Penulis membicarakan isu ijtihad tentang kedudukan saksi wanita dalam Islam dan mengulas dalil-dali yang menjelaskan kedudukan wanita sebagai saksi di samping mengemukakan persoalan sama ada dalil-dalil tersebut bersifat mutlak atau tidak. Penulis dalam pandangannya lebih cenderung kepada

pandangan ulama bahawa wanita boleh menjadi saksi dalam semua kes atas alasan perubahan 'uruf semasa. Penulis juga merumuskan bahawa pendekatan statut keterangan syariah dalam menetapkan bilangan saksi wanita adalah cenderung kepada pandangan mazhab Maliki yang menerima seorang saksi wanita dalam kes-kes yang di bawah pengetahuan dan kepakaran wanita sahaja berbeza dengan pandangan mazhab Shafi'i yang menetapkan lebih dari seorang saksi wanita. Ini kerana, penulis berpendapat istilah yang digunakan dalam peruntukan berkaitan saksi adalah 'keterangan' bukan 'kesaksian' atau *syahadah*. Oleh itu soal bilangan saksi tidak terikat dengan syarat bilangan saksi dalam *syahadah*. Penulis dalam kajiannya juga merumuskan bahawa isu kebolehpaksaan saksi wanita untuk hadir memberi keterangan tidak dibincangkan oleh ulama silam dan takrifan saksi secara umum yang diperuntukkan dalam undang-undang tatacara jenayah syariah dalam menghendaki kehadiran saksi tidak pula membataskan jantina saksi sama ada lelaki atau perempuan, malah kedua-duanya boleh didakwa dengan kesalahan mengingkari perintah mahkamah jika enggan atau tidak hadir memberi keterangan tanpa alasan yang sah setelah menerima sepina.

Berdasarkan ayat 282 Surah al-Baqarah di atas, penetapan bilangan dua orang saksi wanita yang menyamai status bilangan seorang saksi lelaki dalam urusan jual beli atau kes kehartaan bukanlah bermaksud untuk membezakan taraf di antara dua jantina atau merendahkan martabat kaum wanita. Malah pensyarian bilangan tersebut adalah disebabkan wanita pada zaman ayat ini diturunkan tidak terdedah dengan urusan luar rumah berbentuk sivil atau muamalat menyebabkan mereka kurang pengetahuan dan pengalaman dalam urusan tersebut, berbanding kaum lelaki. (Subhi Mahmassani, 1987: 301) Walau bagaimanapun dalam perkara-perkara yang hanya diketahui oleh wanita sahaja seperti penyakit-penyakit yang berkaitan dengan sakit puan atau kelahiran dan penyusuan, maka penerimaan kesaksian hanya dengan seorang saksi wanita adalah memadai seperti yang telah dijelaskan oleh majoriti ulama selain mashab Shafi'e. Prinsip ini turut diperuntukkan dalam Fasal 1685 The Mejjelle (*Majallatul al-Ahkam al-'Adliyyah*) bahawa dalam kes-kes yang melibatkan hak manusia, bilangan saksi yang ditetapkan adalah dua orang saksi lelaki atau seorang saksi lelaki dan dua orang saksi wanita. Tetapi dalam keadaan yang mustahil lelaki mempunyai pengetahuan, keterangan seorang saksi wanita adalah diterima dalam kes-kes melibatkan harta.

Ini menunjukkan sistem kehakiman Islam sentiasa bersikap adil terhadap wanita termasuklah isu bilangan saksi wanita dua kali ganda dengan bilangan saksi lelaki sebagai langkah berhati-hati dalam urusan jual beli disebabkan kekurangan dan kelemahan sifat fizikal wanita, bukannya untuk mendiskriminasikan kaum wanita. Keadaan ini berbeza pada zaman jahiliyah apabila wanita tidak mempunyai tempat dalam sebarang urusan muamalat, malah hak untuk menikmati kehidupan pun dinafikan.

3. Objektif Kajian

Secara umumnya, kajian ini bertujuan untuk mengkaji kedudukan saksi wanita di mahkamah syariah. Kajian ini juga bertujuan untuk mengenalpasti pendekatan yang digunakan oleh mahkamah dan pengamal-pengamal undang-undang syariah di Malaysia dalam

mengharmonikan teori perundangan dan realiti semasa dalam menerima kesaksian wanita dalam prosiding sama ada kes mal atau jenayah.

4. Kepentingan Kajian

Kajian ini diharapkan akan membantu para pengamal undang-undang atau pegawai mahkamah syariah membina kemahiran dan keyakinan mengendalikan saksi-saksi dari pelbagai latar belakang sama ada jantina, pekerjaan mahu pun pendidikan. Kajian ini juga penting dalam memperbetulkan persepsi masyarakat tentang isu diskriminasi gender di mahkamah syariah sama ada melibatkan gender pihak-pihak dalam kes mahu pun saksi-saksi yang dikemukakan.

Kajian ini juga diharapkan dapat memberi sumbangan intelektual dalam bidang keterangan dan kehakiman Islam serta membuka ruang kajian seterusnya terhadap isu-isu yang akan dibincangkan supaya bidang ini akan lebih diterokai ke arah penambahbaikan sistem pentadbiran undang-undang Islam di Malaysia.

5. Metodologi Kajian

Kajian ini merupakan kajian kualitatif lapangan yang melibatkan tiga metode utama pengumpulan data iaitu metode temubual, observasi dan dokumentasi melalui kajian terhadap laporan dan kes mahkamah syariah. Metode temubual beberapa protokol temubual berstruktur (Othman Lebar, 2007) dengan beberapa informan dan responden-responden yang mewakili wakil-wakil Jabatan Kehakiman Syariah dan wakil-wakil peguam syarie negeri-negeri yang terpilih, melalui soalan-soalan yang telah disusun terlebih dahulu bagi mendapatkan maklumat tentang pendekatan yang digunapakai oleh mahkamah syariah dalam mengaplikasi konsep kesaksian serta sumber amalan yang digunapakai. Dapatan kajian melalui sumber ini dicatat, direkod, ditranskripsikan serta dibersihkan sebelum kerja-kerja analisis data dilakukan (Suseela Malakolunthu, 2013). Analisis data dilakukan secara tematik bagi memudahkan proses mengenalpasti isu utama dan membuat rumusan.

Pemilihan responden bagi tujuan temubual ini secara umumnya menggunakan kaedah persampelan secara bertujuan (Othman Lebar, 2007) atau persampelan purposif (Azizi Yahya, 2007) bagi mendapatkan maklumat yang sangat diperlukan supaya gambaran sebenar penerimaan saksi wanita di mahkamah syariah boleh diakses. Pemilihan negeri-negeri untuk mendapatkan data temubual dipilih berdasarkan latar belakang sejarah penggubalan statut keterangan syariah seperti di Kedah sebagai negeri pertama menggubal statut keterangan mahkamah syariah dan Wilayah Persekutuan melalui AKMS yang pernah dijadikan model penggubalan atau pindaan terkini statut keterangan mahkamah syariah. Pemilihan juga dibuat berdasarkan status JKSM negeri sama ada dalam kategori negeri 'gunasama' seperti Wilayah Persekutuan, Selangor, Negeri Sembilan dan Sabah atau 'tidak gunasama' seperti Kelantan, Perak, Johor dan Kedah. Secara kesimpulannya pemilihan negeri bagi mendapatkan maklumat aplikasi syahadah melalui statut negeri masing-masing adalah menggunakan

kaedah persampelan selesa (*convenience sampling*) bagi memudahkan penyelidik mendapatkan maklumat (Azizi Yahya, 2007) mengikut kategori sampel yang berbeza berdasarkan perbezaan latar belakang penggubalan statut-statut dan status negeri tersebut. Kedua-dua perbezaan tersebut sedikit sebanyak memperlihatkan beberapa perbezaan walaupun tidak bersifat major.

Metode observasi juga digunakan bagi melihat '*trend*' atau kaedah semasa yang digunakan di mahkamah syariah dalam prosiding yang melibatkan pengambilan keterangan saksi sama ada dalam kes mal atau kes jenayah (Othman Lebar, 2007). Seperti juga dengan data temubual, data observasi juga direkodkan dalam bentuk catatan harian kemudian disusun semula secara manual sebelum dianalisis.

Oleh kerana kajian ini merupakan kajian kualitatif sepenuhnya, kebanyakan data dianalisis secara induktif dan komparatif melalui rumusan dari data-data yang diperolehi melalui temubual dan observasi.

6. Saksi Wanita Menurut Undang-undang Keterangan Mahkamah Syariah Di Malaysia

Syarat-syarat saksi dalam statut keterangan mahkamah syariah (SKMS) negeri-negeri di Malaysia diperuntukkan dalam seksyen 83 (1) kecuali bagi negeri Perak melalui seksyen 87 (1). Peruntukan tersebut menggunakan bahasa dan konotasi yang sama melainkan EKMS Negeri Perak 2004, EKMS (Negeri Sembilan) 2003 dan EKMS (Negeri Melaka) 2002 tetapi perbezaan tidaklah begitu ketara. Secara umumnya peruntukan tersebut ialah:

(1) Tertakluk kepada peruntukan seksyen ini, semua orang Islam adalah **kompeten** untuk memberikan *syahadah* atau *Bayyinah* sebagai saksi dengan syarat bahawa mereka adalah '*aqil, baligh, adil*, mempunyai ingatan yang baik dan tidak berprasangka.

Huraian—Seseorang Islam adalah disifatkan '*adil* jika dia menunaikan obligasi agamanya, melaksanakan kewajipan agama yang ditetapkan, menahan diri daripada melakukan dosa besar dan tidak terus menerus melakukan dosa kecil.

Daripada syarat di atas gender saksi tidak langsung menjadi elemen sebagai salah satu syarat saksi. Ini bermakna sama ada saksi itu lelaki atau wanita syarat untuk diterima kesaksian sebagai *syahadah* mestilah seorang Islam yang berakal, baligh, mempunyai sifat-sifat sebagai orang yang '*adil* (tidak fasik), mempunyai ingatan yang baik dan tidak berprasangka atau bebas dari sebarang tohmah.

Peruntukan saksi wanita hanya boleh dilihat dalam peruntukan bilangan saksi dalam SKMS melalui seksyen 86 dan seksyen 88 (seksyen 90 dan seksyen 92 bagi negeri Perak) yang telah

meletakkan beberapa kategori bilangan saksi. Walau bagaimanapun, peruntukkan tersebut hanya menyebut bilangan saksi secara umum tanpa meletakkan sebarang limitasi jenis keterangan sama ada *syahadah* atau selainnya. Cuma, apa yang jelas peruntukkan tersebut seolah-olah merujuk kepada *syahadah* kerana kategori bilangan saksi yang diperuntukkan adalah selari dengan kategori bilangan saksi yang dibincangkan dalam kitab-kitab fiqh klasik dan kontemporari.

Secara umumnya kategori bilangan saksi dalam SKMS terdiri daripada:

- i. Tiga orang saksi lelaki bagi kes dakwaan seorang yang dikenali sebagai papa bila dia mendakwa menjadi papa seperti dalam kes pemungutan zakat
- ii. Seorang saksi lelaki yang '*adil*' bagi kes melihat anak bulan, tetapi tidak dijelaskan sama ada anak bulan Ramadan atau Syawal.
- iii. Seorang saksi lelaki dalam kes yang kebiasaannya dalam pengetahuan lelaki seperti kes yang melibatkan guru dengan murid, kes penilaian barang rosak, kes penerimaan dan penolakan saksi, kes pemecatan wakil dan kes kecacatan barang jualan
- iv. Seorang saksi wanita bagi kes yang kebiasaannya dalam pengetahuan wanita sahaja seperti kes penyusuan, perbidanan, haid dan kelahiran.
- v. Dua orang saksi lelaki atau seorang saksi lelaki bersama dua orang saksi wanita dalam kes-kes selain kes-kes di atas.
- vi. Seorang saksi berserta sumpah plaintif dalam kes mal apabila plaintif hanya mengemukakan seorang saksi sahaja.

Daripada peruntukan di atas, saksi wanita hanya wujud dalam kategori kes yang kebiasaannya melibatkan kepakaran wanita sahaja seperti kes-kes sakit puan atau perbidanan dan kes penyusuan yang memadai dengan seorang saksi wanita sahaja. Manakala dalam jenis kes yang lain kesaksian wanita diterima dalam kes selain kes penguatkuasaan/pungutan zakat, kes melihat anak bulan Ramadan dan Syawal dan kes yang melibatkan kepakaran orang lelaki. Maksudnya, prinsip umum undang-undang keterangan mahkamah syariah di Malaysia menerima kesaksian wanita diterima dalam kes mal dan jenayah yang berada dalam bidang kuasa mahkamah syariah dengan syarat bilangan minimum saksi wanita ialah dua orang dan ada bersama-sama mereka sekurang-kurangnya seorang saksi lelaki. Dengan perkataan lain mengikut tafsiran umum secara *literal* (harafiah), mahkamah tidak boleh menerima kesaksian yang terdiri dari saksi-saksi wanita sahaja tanpa ada seorang saksi lelaki melainkan kes-kes yang melibatkan pengetahuan atau kepakaran wanita sahaja.

7. Dapatan Kajian Berkaitan Kesaksian Wanita di Mahkamah Syariah di Malaysia

Walaupun kedudukan saksi wanita menurut undang-undang hanya wujud dalam peruntukan berkaitan bilangan saksi kajian mendapati kesaksian wanita tidaklah menjadi isu besar di mahkamah syariah di Malaysia. Perkara yang sangat penting berkaitan penerimaan saksi ialah peranan pihak mahkamah dan pengamal undang-undang syariah sendiri dalam proses mengendalikan saksi bagi tujuan memberi keterangan supaya proses perbicaraan berjalan dengan lancar. Ia juga banyak bergantung kepada persediaan dan kemahiran seseorang peguam untuk membantu kelancaran proses dan prosiding di mahkamah melalui perbicaraan

yang adil. Saksi sama ada saksi wanita atau lelaki akan melalui proses yang sama sama ada dalam kes mal mahu pun jenayah. Sama dengan mahkamah sivil melalui sistem adversarial, saksi pihak-pihak akan melalui proses yang sama dengan proses yang dilalui oleh pihak-pihak dalam kes dalam memberikan keterangan iaitu pemeriksaan utama, pemeriksaan balas dan pemeriksaan semula.

Dalam penulisan yang lain Mohd Nadzri (2015) menjelaskan kemenangan seseorang dalam sesuatu kes banyak bergantung kepada kemahirannya mengendalikan proses pemeriksaan utama saksi dengan efektif supaya keterangan saksi, sama ada lelaki atau wanita, benar-benar boleh menyokong kes dan meyakinkan mahkamah walau pun peringkat tersebut merupakan peringkat yang agak hambar dan sedikit membosankan. Peguam syarie perlu bersifat kreatif dan proaktif dalam memainkan peranannya sebagai watak utama dalam perbicaraan membentuk penceritaan yang jelas mengikut kronologi dan menampakkan klimaks cerita melalui pengemukaan isu-isu utama serta mengeneipkan bahagian yang tidak penting.

Berdasarkan kajian melalui temubual peguam-peguam syarie negeri, kebanyakan mahkamah atau hakim dan pengamal undang-undang syariah tidak bersikap 'rigid' dalam menerima saksi-saksi yang kemukakan oleh pihak-pihak. Pendekatan yang digunakan lebih bersifat terbuka dan bersedia dengan siapa sahaja saksi yang boleh atau mampu dibawa oleh anakguam masing-masing asalkan saksi boleh memberikan kerjasama dalam perbicaraan. Pendekatan paling efisien dan efektif kebanyakan para pengamal undang-undang ialah dengan menyediakan keterangan sokongan seperti keterangan dokumen bagi menyokong kes serta mengukuhkan keterangan saksi (Temubual/Peguam Syarie/Johor, 2015). Berpegang kepada prinsip 'bawa siapa sahaja saksi selebihnya terpulang kepada hakim dan terpulang kepada pihak lawan untuk pertikai' di kalangan pengamal undang-undang syariah (Temubual/ Peguam Syarie/ Wilayah Persekutuan, 2016) banyak dipengaruhi oleh konsep *bayyinah* yang dibawa oleh Ibnul Qayyim al-Jawziyyah dan diserapkan dalam SKMS untuk memberi ruang sebarang bentuk keterangan yang boleh membantu sistem kehakiman tanpa meletakkan limitasi keterangan kepada *syahadah* sahaja.

Walau bagaimanapun bagi sesetengah peguam syarie negeri melihat gender saksi sebagai satu perkara yang perlu diambil perhatian. Di Kedah dan Kelantan misalnya, agak jarang saksi yang diambil dalam kalangan wanita atau dengan kata lain saksi lelaki lebih dijadikan sebagai keutamaan melainkan tiada pilihan saksi lain yang dikemukakan. (Temubual/Peguam Syarie/Kedah, 2015& Temubual/Peguam Syarie/Kelantan, 2015).

Terdapat juga pengamal undang-undang syariah yang melihat pemilihan gender dengan mengutamakan saksi lelaki sekurang-kurangnya seorang, berbanding perempuan dalam kes-kes tertentu yang memerlukan tahap pembuktian yang agak tinggi seperti kes fasakh atau pembubaran perkahwinan oleh hakim. (Temubual/Peguam Syarie/Negeri Sembilan, 2015). Pengamal undang-undang syariah melihat kes fasakh mempunyai tahap pembuktian yang agak tinggi hampir menyamai tahap pembuktian kes jenayah syariah iaitu *ghalabatuzzonn* atau melampaui keraguan munasabah. Oleh yang demikian kesaksian lelaki atau dua orang

lelaki adalah diutamakan sama seperti keperluan bilangan saksi dalam kes jenayah syariah menurut hukum syarak untuk sampai ke tahap pembuktian yang tinggi. (Temubual/Tuan Musa Awang/PGSM, 2011).

Dapatan yang lebih kurang sama dalam kalangan hakim-hakim syarie negeri yang melihat tiada isu besar dalam soal gender saksi. Maksudnya, oleh kerana amalan para hakim syarie di Malaysia yang berpegang kepada prinsip *bayyinah* dalam aspek keterangan, maka kesaksian wanita tetap diterima seperti menerima kesaksian lelaki jika pihak-pihak hanya mampu mengemukakan saksi wanita sahaja. Hanya beberapa negeri sahaja yang melihat kepentingan atau keperluan mengadakan saksi lelaki sekurang-kurangnya seorang terutama dalam kes mal iaitu negeri Sabah dan negeri Kelantan. (Temubual/Hakim Syarie/Sabah, 2015 & Temubual Hakim Syarie/Kelantan/ 2015). Pendekatan ini dilihat sendiri oleh pengkaji dalam obervasi di mahkamah syariah di negeri Sabah apabila pihak hakim mengingatkan pihak plaintif di hari sebutan untuk membawa dua orang saksi lelaki atau seorang saksi lelaki bersama dua orang saksi wanita. (Observasi/Sabah,2015). Berbeza dengan pendekatan mahkamah syariah di Kedah yang meletakkan syarat lelaki sebagai saksi walaupun dalam kes perceraian. (Temubual/Hakim Syarie/Kedah, 2015).

Kajian penulis terhadap sebahagian besar kes-kes dalam Jurnal Hukum dari tahun 2003 hingga 2015 mendapati tiada isu gender sama dan kesaksin wanita dipersoalkan atau menjadi isu dalam penghakiman. Hanya dalam kes *Pengesahan Nikah Faizal Bin Abdul Rahman Dan Norina Binti Zainol Abidin*, JH 39 BHG 1 (2014) 122, Hakim menyebut tentang syarat saksi nikah iaitu Islam, lelaki, berakal, adil dan mempunyai pendengaran yang baik. Dan syarat dua orang saksi lelaki dalam kes nikah sememangnya menjadi syarat utama menurut hukum syarak. Walau bagaimanapun tiada ulasan terperinci oleh hakim tentang penerimaan atau larangan kesaksian wanita dalam kes nikah.

8. Rumusan Dan Cadangan

Dapatan kajian mendapati tiada isu besar berkaitan penerimaan saksi wanita di mahkamah syariah sama dalam kalangan pengamal undang-undang syariah atau pun pihak hakim syarie sendiri. Kajian dokumen melalui laporan kes dalam Jurnal Hukum dan fail-fail mahkamah syariah juga didapati tiada isu berkaitan kesaksian wanita ditimbulkan. Penerimaan saksi di mahkamah syariah banyak bergantung kepada kebijaksanaan dan pendekatan para peguam serta kemampuan pihak-pihak mengemukakan saksi. Ia juga banyak bergantung kepada pertimbangan hakim sendiri yang secara umumnya menggunakan pendekatan serta prinsip *bayyinah* dalam aspek keterangan atau tidak begitu 'ketat' dalam menggunakan prinsip *syahadah*.

Selain dari itu, kajian mendapati mahkamah syariah, sama ada melalui hakim dan pengamal undang-undang syariah sendiri berjaya mengharmonikan prinsip-prinsip umum hukum syarak dan peruntukan dalam pelaksanaan di mahkamah syariah mengenai penerimaan kesaksian wanita dengan realiti semasa kes-kes yang difailkan dengan meraikan kemampuan pihak-

pihak mengemukakan saksi untuk menyokong kes mereka. Proses mengharmonikan prinsip perundangan dan meraikan realiti kes yang dikemukakan adalah sangat penting supaya matlamat keadilan dalam sistem kehakiman Islam dapat direalisasikan.

Hanya dari aspek akademiknya, penerimaan saksi wanita sama ada dalam penghujahan oleh pengamal undang-undang mahu pun dalam penyediaan penghakiman memerlukan ulasan yang lebih terperinci sebagai hujah dan bukti bahawa sistem penghakiman Islam tidak mengamalkan diskriminasi gender dan tetap menerima keterangan dari saksi wanita sekiranya keterangan mereka benar-benar penting dan menyokong kes-kes.

9. Bibliografi

- ‘Abdul Karim Zaydan. (1983). *Nizam a-Qada’*. Baghdad: Matb’ah al-Ma’ani.
- ‘Alauddin Abi Bakr Bin Mas’ud al-Kasani al-Hanafi.(t.t). *Badai’ al-Sanai’ Fi Tartib al-Sharai’*. Kaherah: Matba’ah al-Imam.
- Abi Ishaq Ibrahim al-Shirazi.(1995). *al-Muhadhab*. Beirut: Dar al-Kutub al-‘Ilmiyyah
- Abi Bakr ‘Uthman Bin Muhammad Shatta al-Dimyati al-Bakri.1995. *I’annah al-Talibin*. Beirut: Dar al-Fikr.
- Ahmad ‘Abdul Mun’im al-Bahai.(1965). *Min Turuq al-Ithbat Fi al-Shari’ah wa fi al-Qanun*. Kaherah: Dar al-Fikr.
- Ahmad Fathi Bahnasi (1983). *Nazariyat al-Ithbat Fi al-Fiqh al-Jina’i al-Islami*.Beirut: Dar al-Shuruq.
- Ahmad Mohamed Ibrahim. (2000). *The Administratioan Of Islamic Laws in Malaysia* Kuala Lumpur: IKIM.
- Amir Husin Mohd Nor, Zuliza Kusrin & Che Maryam Ahmad, “ Kesaksian Dalam Undang-undang Keterangan Islam” dalam Siti Zalikhah Md. Nor et al (2006) *Al-Syariah Jilid 3: Undang-undang Keterangan Islam*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka.
- Al-Dasuqi, Muhammad ‘Arfaah (t.t) *Hashiyah al-Dasuqi ‘ala al-sharh al-Kabir*. Isa al-Babi al-Halabi wa Shirkat.
- Al-Dimyati, Abi Bakr Uthman Bin Muhammad Shatta (1995) *Hashiyah al-I’annah al-Talibin*. Beirut:Dar al-Kutub al-‘Ilmiyyah.
- Al-Kasani, ‘Alauddin Abi Bakr bin Mas’ud (t.t). *Badaii’ al-Sanai’ Fi Tartib al-Sharai’*. Kaherah: Matba’ah al-Imam)
- Al-Khatib, Muhammad al-Sharbini.(t.t) *Al-Iqna’*. Juzuk 1. Beirut: Dar al-Fikr.
- Al-Ramli, Shamsuddin Muhammad Bin Abi al’Abbas (1984). *Nihayatul Muhtaj Ila Sharhi al-Minhaj*. Beirut: Dar al-Fikr.
- Al-Shafi’i, Abi ‘Abdillah Muhammad Bin Idris.(2009). *Al-Umm*. Jilid ke-5. Beirut: Dar al-Fiqh.
- Al-Syarbini, Shamsuddin Muhammad al-Khatib. (2006). *Mughni al-Muhtaj*. Juzuk ke-6. Kaherah: Darul Hadith.
- _____ (t.t) *al-Iqna’*. Beirut: Dar al-Fiqh.
- Al-Zuhayli, Wahbah. (1997).*Al-Fiqh al-Islami wa Adillatuh*. Juzu’ 8. Damsyiq: Dar al-Fikr,1997.
- _____. (1996). *Usul al-Fiqh al-Islami*. Juzuk ke-2. Beirut: Dar al-Fikr.
- Azizi Yahaya, Shahrin Hashim, Jamaluddin Ramli, Yusof Boon & Abdul Rahman Hamdan.

- (2007). *Menguasai Penyelidikan Dalam Pendidikan*. Kuala Lumpur: PTS Professional.
- Burhanuddin Abi al-Hasan ‘Ali bin Abi Bakr al-Farghani al-Marghinani.(t.t) *Al-Hidayah Sharh Bidayah al-Mubtadi*. Jilid ke-2. Beirut: Sharikah Dar al-Arqam bin Abi al-Arqam.
- Ibnu Farhun. (1301H). *Tabsirah al-Hukkam Fi Usul al-‘Aqdiyyah wa Manahij al-Ahkam*. Jilid ke-2. Beirut: Dar al-Kutub al-‘Ilmiyyah.
- Ibnu Hazm.(1984) *al-Muhalla bi a-Athar*. Beirut: Dar al-Kutub al-‘Ilmiyyah.
- Ibnu al-Humam.(1995). *Sharhu Fathul Qadir*. Beirut: Dar al-Kutub al-‘Ilmiyyah.
- Ibnu al-Qayyim al-Jawziyyah.(2002). *Al-Turuq al-Hukmiyyah Fi al-Siyasah al-Shar’iyyah*. Kaherah: Darul Hadith.
- _____. (2002). *I’lam al-Muwaqi’in*. Kaherah: Dar al-Hadith.
- _____. (2006). *I’laam al-Muwaqi’in*. Jilid 1. Kaherah: Dar al-Hadith.
- Ibnu Kathir (1996) *Tafsir Ibnu Kathir*. Beirut: Dar al-Ihya’ al-Turath.
- Ibnu Qudama (1994). *al-Mughni wa Sharhu al-Kabir*. Beirut: Dar al-Fikr.
- Ibnu Rushd. (2009). *Sharh Bidayah al-Mujtahid wa Nihayah al-Muqtasid*. Jilid ke-4. Kaherah: Dar al-Salam.
- Hamid Jusoh.(2007). *Tazkiyah al-Syuhud dalam Nasimah Hussin et. al. Undang-undang Islam: Jenayah, Keterangan dan Prosedur*. Jil. Ke-13. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa dan Pustaka.
- Kamus Dewan*. Ed. Ke-3. (1995). Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka.
- Mahmud Saedon Awang Othman. (1991). *Undang-undang Keterangan Islam*. Kuala Lumpur : Dewan Bahasa & Pustaka.
- _____. “Pendekatan Siyasah Syar’iyyah Dalam Pentadbiran Negara”, *Jurnal Undang-undang IKIM 4*, no. 1 (Januari-Jun 2000), m.s.81.
- _____. (1996). *Institusi Pentadbiran Undang-undang Dan Kehakiman Islam*. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka.
- _____. (1995). “Undang-undang Keterangan Mahkamah Syariah: Satu Analisis”, Dalam *Undang-undang Keterangan Dan Prosedur di Mahkamah*, ed. Abdul Monir Yaacob. Kuala Lumpur: IKIM, 1995.
- Mohd Nadzri Haji Abdul Rahman Ibrahim (2011). *Undang-undang Tatacara Mal Mahkamah Syariah*. Negeri Sembilan: Karya Kreatif Resources.
- _____. (2015). *Peguam Syarie Dan Litigasi Mal di Mahkamah Syariah*. Negeri Sembilan: Karya Kreatif Resources.
- Muhammad Siraj. (1988). *Usul al-Fiqh al-Islami*. Iskandariyah: Mansha’ah al-Ma’arif.
- Muhammad al-Zuhayli (2008). *Fiqhul Qada’ wa al-Da’wa wal Ithbat*. UAE: Jami’ah al-Shariqah.
- Musa Awang. (2015). *Seni Guaman Syarie Siri 1, Penyunting Zulkarnain Lukman & Fakhrul Abu Hasan*. Kuala Lumpur: Persatuan Peguam Syarie Malaysia.
- Nehaluddin Ahmad, “Islamic Law Of Evidence And The Merit of Women Witnesses: An Overview”, [2010] 1 MLJ xcii-cii.
- Othman Lebar. (2007). *Penyelidikan Kualitatif*. Tanjung Malim: Penerbitan UPSI.
- The Mejelle*. (2006). terj. C.R. Tyser. D.G. Demetriades & Ismail Haqqi Effendi. Petaling Jaya: The Other Press.
- Qanun-E-Shahadat Pakistan 1984*
- Ruzman Md. Noor. “Kajian Semula Terhadap Undang-undang Keterangan Islam”. Prosiding Seminar Semakan Semula Korpus Undang-undang Islam di Malaysia: Keperluan Dan Cabaran, IKIM. 1-2 April 2008. April 1-2, 2008 .

- _____. “Kedudukan Bayyinah, Syahadah dan Qarinah Dalam Penggubalan Undang-undang Keterangan Islam Di Malaysia”, *Jurnal Syariah 16* (2008):345-366.
- _____. “Kesaksian Dalam Konteks Undang-undang Keterangan Mahkamah Syariah di Malaysia: Analisis Dari Perspektif Mazhab Syafie”, *Jurnal Fiqh 5* (2008): 143-167.
- Shamsuddin al-Shaikh Muhammad al-Dasuqi (t.t) *Hashiyah al-Dasuqi ‘Ala al-Sharh al-Kabir* .Mesir: Mustafa al-Babi al-Halabi.
- Shamsuddin Muhammad Bin Abi al-‘Abbas Ahmad Bin Hamzah Ibnu Shihabuddin al-Ramli.(1984). *Nihayah al-Muhtaj Ila Sharhi al-Minhaj*. Beirut: Dar al-Fikr.
- Siti Zubaidah Ismail. (2016). Undang-undang Tatacara Jenayah Syariah. Kuala Lumpur: Dewan Bahasa Dan Pustaka.
- Statut Keterangan Mahkamah Syariah Negeri-negeri di Malaysia*.
- Subhi Mahmassani (1987). Falsafat Al-Tashri’ Fi al-Islam, Terj. Farhat J Ziadeh. Malaysia: Penerbitan Hizbi.
- Suseela Malankolunthu (2013). “Pengumupulan Dan Analisis Data Kualitatif” dalam Marohaini Mohd Yusoff, *Penyelidikan Kualittatif: Pengalaman Kerja Lapangan*. Kuala Lumpur: penerbit Universiti Malaya.
- Taqiyuddin Abi al-Baqa Muhammad Bin Ahmad Ibnu al-Najar al-Fatawhi. (2005). *Sharhu Muntaha al-Iradat*. Beirut: Dar al-Kutub al-‘Ilmiyyah.
- Temubual, Musa Bin Awang (Presiden Persatuan Peguam Syarie Malaysia), 10 Disember 2011
- Temubual Wakil-wakil JKSM Negeri-negeri di Malaysia.
- Temubual Wakil-wakil Peguam Syarie di Malaysia.
- Zulfakar Ramlee, “Kesaksian Wanita Antara Kebolehterimaan dan Kebolehpaksaan”, *Jurnal Hukum 26* (Jun 2008), 1:5